

УДК 327.2

А. Г. ГОЛЬЦОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЕКСПАНСІОНІСТСЬКА ГЕОСТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 62–67

Експансія є невід'ємною рисою зовнішньої політики держав на міжнародній арені. Розглянуто окремі теоретичні аспекти геостратегії держав взагалі, виявлено сутнісні особливості державної експансіоністської геостратегії. Охарактеризовано основні види експансіоністської стратегії держав світу.

Як і в минулому, сьогоднішній світ сповнений взаємної боротьби різноманітних геополітичних сил. Проте ця боротьба має більш прихований (латентний) характер і ведеться часто за допомогою витонченіших засобів, хоча ще бувають приклади застосування грубої сили у міжнародних відносинах. Характерною рисою сучасної геополітичної ситуації у світі є динамічний перерозподіл сфер впливу між провідними геополітичними акторами, які здійснюють експансію на міжнародній арені. Дослідження стратегії захоплення окремими державами контролю над геопростором і його складовими є актуальною проблемою теорії і практики міжнародних відносин. Висвітленню питань геостратегії (зокрема, експансіоністської) зовнішньої політики держав присвячена велика кількість наукових досліджень. У більшості цих праць розглядаються конкретні аспекти геостратегії певних держав [1; 3]. У дослідженнях переважає тенденційний підхід до вивчення питань геостратегії держав, наприклад, намагання обґрунтувати і виправдати експансіонізм власної держави [1]. Однак теоретичні питання геостра-

тегії держав висвітлені недостатньо, зокрема, мало дослідженні сутність, напрями, види сучасної експансіоністської геостратегії на міжнародній арені.

Спробуємо в цій статті дослідити окремі теоретичні аспекти такого типу геостратегії держав на міжнародній арені, як експансіоністська.

За визначенням В. Л. Цимбурського, геостратегія являє собою вміння перетворювати фундаментальні геополітичні картини світу в цілі і завдання конкретного гравця, забезпечені ресурсами і сценаріями [5]. Вона виступає як вид об'єктивного знання, що виявляє можливості розгортання тієї або іншої базисної установки в цілі, сценарії й завдання [5]. Вельми поширена думка, що геостратегія являє собою “прикладну” геополітику, застосування на практиці теоретичних положень “фундаментальної” геополітики. У контексті міжнародних відносин геостратегію доволі часто уявляють як синтез обґрунтованих геополітикою стратегічних цілей, принципів і напрямів зовнішньополітичної діяльності держави. В узагальненому вигляді під геостратегією вва-

жаємо доцільним розуміти визначення головних цілей, завдань і принципів зовнішньої політики держави, загальне планування дій, розробку засобів і прийомів здійснення політики на міжнародній арені.

Геостратегія, яка розробляється і здійснюється державою, залежить від наявного військового, природно-ресурсного, економічного (промислового, технологічного, сільськогосподарського, комунікаційного, фінансового та ін.), демографічного потенціалу, рівня політичної культури правлячої еліти і суспільства, усвідомлення ними національних інтересів і пріоритетів на міжнародній арені, уявлення щодо головних зовнішніх загроз національній безпеці і засобів реагування на них. На сучасну геостратегію держави здебільше впливають історичні аспекти взаємовідносин з іншими країнами світу.

Геостратегія, що розробляється і впроваджується в життя державними органами влади, має спиратися на якомога ширшу підтримку основної маси населення своєї країни. Тому влада прагне оволодіти засобами впливу на людський розум чи тримати ці засоби під своїм контролем. Для ідейного обґрунтування певних напрямів геостратегії влада використовує тенденційно підібрані історичні факти, апелює до національної свідомості, релігійної віри, моральних цінностей (насамперед до добра і справедливості), емоційних почуттів громадян країни. І тоді геостратегія, що відбиває інтереси вузького кола національної верхівки чи навіть іноземних “ляльководів”, набуває підтримки значної частини населення країни, яке починає вважати проголошені владою напрями зовнішньої політики держави цілком відповідними справжнім національним інтересам країни.

Для розробки геостратегії держави на міжнародній арені провідне значення має розуміння правлячою елітою національних (державних) інтересів. Зміст геостратегії має максимально відбивати потреби забезпечення національної (державної) безпеки. Державний апарат часто видає свої інтереси за загальнонаціональні, а свою власну безпеку, можливість панувати у країні — за необхідність зміцнення національної безпеки. У сучасних умовах глобалізації політичних, економічних, соціальних культурних процесів слід враховувати, що геостратегії багатьох держав на міжнародній арені насправді розробляються і скеровуються з прихованих впливових центрів світової політичної та економічної могутності,

відповідаючи інтересам збереження і розширення сфер панування цих центрів.

Реальна геостратегія окремих держав спрямована, як правило, на задоволення своїх егоїстичних інтересів, максимальне використання вигод від наявного природно-ресурсного потенціалу, розвитку науково-технічного прогресу, володіння фінансовими ресурсами, сучасними видами озброєнь, демографічним потенціалом. Проголошене прагнення всіляко захищати національні інтереси може мати наслідком оголошення будь-яких стратегічно важливих і багатих природними ресурсами районів світу сферою життєвих інтересів окремої держави (наприклад, США). Справжня геостратегія держави часто відрізняється від офіційно задекларованої в офіційних документах і проголошеної через засоби масової інформації.

Можна виокремити такі рівні геостратегії держав у земному геопросторі: світовий (глобальний); трансрегіональний і макрорегіональний; регіональний; субрегіональний (сусідський). Складною проблемою є типологія геостратегій держав, оскільки у багатьох випадках досить важко однозначно якісно визначити (типізувати) геостратегію тієї або іншої держави, враховуючи перипетії її політичного та економічного розвитку, мінливість геополітичної ситуації в певному регіоні і тим більше особливості геостратегії конкретної держави по відношенню до різних держав світу. Тому запропонована типізація геостратегій держав світу не претендує бути ні всеохоплюючою, ні остаточною.

Вважаємо доцільним виокремити такі головні типи геостратегій держав на міжнародній арені: наступальна або експансіоністська, активної участі, оборонна, відступальна. У пропонованій статті розглядаються теоретичні аспекти саме експансіоністської геостратегії.

Категорія “експансія” є однією з вельми поширених у геополітиці. Традиційно під експансією розуміються передусім територіальні надбаня і встановлення військово-політичних сфер впливу, а також діяльність у цьому напрямку (політика експансії) [3]. Територія і зараз є дуже привабливим об’єктом експансії — “життєвий простір”, носій природних і людських ресурсів, вигідний військово-стратегічний чи економічний плацдарм тощо. Анексія територій у сучасних умовах є надто дорогим задоволенням, до того ж і необхідність утримувати на підкореній території війська, адміністративні й правоохоронні органи негативно оцінюється не лише світовою громадськістю, а

й вітчизняною. Територіальні експансії спостерігаються і в сучасному світі, хоча вони прикриваються, як правило, гаслами про безпеку людства і високі гуманітарні цілі. Окуповані в результаті експансії території оголошуються не анексованими, а такими, що мають здобути свій повний суверенітет після перехідного періоду встановлення “справжньої” демократії.

Експансіоністська геостратегія спрямована на розширення сфери впливу держави, здобуття контролю над геопростором та його елементами. Експансіоністська геостратегія притаманна передусім імперіям як колишнім, так і сучасним. Імперії минулого прагнули насамперед розширити свою фізичну територію і збільшити простір для свого геополітичного та гео економічного впливу на сусідні країни. Сама сутність імперського експансіонізму не змінилася й дотепер, зміни торкнулися лише змістовних і географічних аспектів експансіоністської геостратегії. Зауважимо тут, що експансіонізм може бути притаманний зовнішній політиці і великих, і середніх, і навіть малих держав (у тому числі самопроголошених). Відповідно до змістовного наповнення експансіоністської геостратегії держав пропонується виокремити такі її види.

Політична експансія являє собою використання політичних засобів розширення сфери політичного впливу в геопросторі, встановлення політичного контролю над об’єктом експансії. При політичній експансії застосовуються засоби цілеспрямованого політичного й економічного тиску — офіційні санкції, ізоляція, ультиматуми та ін. Крім тиску дипломатичними засобами активно використовуються шантаж, дискримінація та ін. Стратегія забезпечення політичного контролю над об’єктом експансії (країною чи регіоном) реалізується через підпорядкування наявного державного та адміністративного апарату шляхом приведення до керівних посад у “центрі” та на регіональному і місцевому рівнях своїх “агентів впливу”, які проводитимуть політику, що відповідає інтересам латентного загарбника. Приведення до влади потрібних політичних сил і конкретних осіб досягається різними засобами: військовою окупацією, політичним тиском, використанням інших засобів експансії — економічної, інформаційної, культурної та ін. У сучасному світі переважає мирна (“м’яка”) експансія.

Воєнна експансія у сучасній геостратегії держав світу значно менше поширена, ніж у попередні геополітичні епохи. Війна стала сьогодні занадто дорогим засобом досягнення геострате-

гічних інтересів. До того ж далеко не всі держави і міждержавні угруповання можуть наважитись розв’язати у наш час війну, не ризикуючи при цьому наштовхнутись на осуд з боку багатьох держав і санкції міжнародних організацій. Лише така велика держава, як США, і таке угруповання, як НАТО, мають настільки високий ступінь військово-політичної могутності, що спроможні вплинути на позицію авторитетних міжнародних організацій і громадську думку в багатьох країнах світу. Сучасна воєнна стратегія передбачає швидкоплинні, блискавичні воєнні дії з масовим використанням авіації, високоточної зброї. Плануються “хірургічні операції” зі знищення конкретних об’єктів і навіть осіб. Воєнна геостратегія розробляється з урахуванням інших видів експансії, здатних забезпечити необхідний контроль над завойованим геопростором. Військовий контроль над територією може бути як суцільним, так і частковим — з розміщення окремих військових баз. Можливий варіант опосередкованого військового контролю, наприклад ракетно-ядерний [2].

Економічна експансія, яка за своєю природою не має тотального характеру, в умовах глобалізації світових економічних процесів стає провідною. Геостратегія економічної експансії планується і здійснюється не лише окремими державами, а й міжнародними організаціями (Світовий Банк, МВФ) і могутніми транснаціональними корпораціями, економічна потужність яких може значно перевищувати можливості окремих невеликих держав. Спостерігається тенденція подальшого дистанціювання таких економічних суб’єктів, як ТНК, від національних господарств. Серед різновидів економічної експансії можна виокремити кредитно-фінансову, валютну, товарну, технологічну, комунікаційну.

Кредитно-фінансова експансія є дійовим засобом посилення свого впливу на країну-боржника. Можливе також використання такого засобу, як скуповування боргових зобов’язань певних країн. Кредити МВФ, який служить інтересам провідних держав, доволі часто супроводжуються виконанням таких умов, які являють собою втручання у внутрішні справи держави і встановлення певного контролю над її економікою. Провідні держави світу і могутні недержавні актори спроможні впливати на ситуацію на валютних ринках окремих держав та їх груп. Увесь світ заповнила доларова маса. З долларом вступає в запеклу конкурентну боротьбу євро. Задля захисту від доларової експансії розробляються плани впровадження в обіг спільних валют країн

Перської затоки та Південно-Східної Азії. Стратегічний контроль над головними валютними ринками, потоками фінансів у світі є запорукою взагалі гео економічного панування, відповідно і геополітичного.

Товарна експансія полягає у проникненні на товарні ринки інших країн і регіонів та у забезпеченні на них свого домінування. Панування окремих держав на ринку певних товарів дає їм можливість диктувати свої ціни і забезпечувати нееквівалентний обмін на світовому ринку. Предметом критики з боку держав, що розвиваються, є стратегія і тактика подвійних стандартів, яку сповідують країни ЄС, США та Японія, з одного боку, нав'язуючи всьому світу ліберальні умови вільної торгівлі, з іншого — весь час намагаючись встановити бар'єри для обмеження доступу товарів з інших країн і регіонів на свої власні ринки. Окремі держави, володіючи великими запасами енергоносіїв, застосовують засіб диктату цін на них, засоби гео економічного і геополітичного тиску на зовнішніх партнерів. Таку стратегію, як енергетичний шантаж, останнім часом реалізує Росія, прагнучи цим самим не лише збагачення, а й встановлення свого контролю над газотранспортними системами інших країн, підвищення своєї ролі в європейському та світовому геополітичному просторі.

В умовах нерівномірного розвитку науки і технологій в різних країнах спостерігається явище, яке можна охарактеризувати як *технологічний* неоколоніалізм. Вагомою складовою сучасної могутності держави є володіння високими технологіями, які дають змогу домінувати у виробництві найбільш наукомісткої високотехнологічної продукції. Слабкішим країнам відводиться роль придатків господарських комплексів найрозвиненіших держав та їх ТНК. Продуктивні сили технологічно залежних країн ("нових колоній") використовуються для виробництва певних видів продукції насамперед для потреб ТНК. Окремі країни з відносно розвиненим науково-технологічним потенціалом, потрапляючи в залежність від іноземних акторів, стають джерелом "відтоку мізків" або задешево розробляють нові технології на замовлення ТНК. Без власного розвитку науки і сучасних технологій доля нової неоколоніальної країни чекає, зокрема, на Україну.

Прагнення встановити *комунікаційний* контроль над територіями інших країн залишається надзвичайно важливим у геостратегії провідних держав світу. Транс регіональна держава Росія, підпорядковуючи собі нафто- та газотранспортні та газо-

транспортні системи держав — членів СНД, прагне закріпити на більшій частині пострадянського геопростору своє гео економічне і геополітичне домінування. Проте стратегія комунікаційної експансії не обмежується контролем над транспортними шляхами, а поширюється і на сучасні системи зв'язку та інші різноманітні засоби комунікації.

Інформаційна експансія спрямована на встановлення домінуючого контролю над інформаційним простором інших країн, тобто на повне або часткове оволодіння ЗМІ своїми медійними компаніями. Фактично підконтрольні іноземній державі ЗМІ покликані нав'язувати населенню країни певні політичні погляди, стереотипи, бажану для інформаційного агресора точку зору на ті чи інші політичні події. Посилення інформаційної експансії пов'язано з подальшим прогресом ЗМІ, особливо радіо- і телекомунікацій, а також системи Інтернет. Інформаційний контроль може вважатися найбільш сучасним і досконалим різновидом комунікаційного [2]. Інформаційна експансія є вельми дієвим засобом здійснення політичної, економічної, ідеологічної, культурної, мовної експансії. Активна інформаційна експансія провідних держав світу дедалі більше може набувати характеру медіа-імперіалізму.

Ідеологічна експансія має на меті розширення геопросторового впливу певної ідеології. Встановлення ідеологічного контролю означає укорінення у свідомості населення певної країни або регіону тих чи інших ідейних поглядів, цінностей, норм. Використовується широкий діапазон засобів ідеологічної експансії. Передусім це активна пропаганда через ЗМІ, а у зв'язку з їх прогресом у сучасну епоху саме цій засіб є найбільш дієвим. Країни Заходу, особливо США, пропагують по всьому світу лібертіанську ідеологію зі своїми ідеалами демократії та ринкової економіки, безупинно рекламуючи їх досягнення саме за допомогою потужних ЗМІ, що охоплюють через системи супутникового зв'язку весь світ.

Ідеологічну експансію можна вважати різновидом цивілізаційної у широкому розумінні. Цивілізація — найвищий культурний рівень спільноти людей, найширший рівень культурної ідентифікації [4]. **Цивілізаційна експансія** здійснюється через укорінення в людській свідомості певних культурних (у широкому розумінні) архетипів: поведінкових (суспільно-побутових, політичних, правових), літературних, мистецьких, релігійних, світоглядних тощо. Цивілізаційне поле російської цивілізації (виокремлення якої є дискусійним)

поширюється з різним ступенем інтенсивності на більшу частину Білорусі, схід і південь України, північ Казахстану, має окремі невеличкі ареали в інших пострадянських республіках. Експансія західної цивілізації зустрічає все більше перешкод, зокрема, на Близькому Сході. У цивілізаційній експансії можна виокремити взаємопов'язані між собою різновиди: релігійну, культурну, мовну (лінгвістичну) та ін.

За поширеними в сучасній західній літературі поглядами найяскравішою ознакою-індикатором цивілізації є, як правило, саме релігія. У процесі міжконфесійної взаємодії в багатьох випадках спостерігається конкуренція за людські душі, прагнення навернути до своєї релігії нових вірних. Могутні конфесії поширюють свою діяльність на міжнародній арені, використовуючи середні та вищі навчальні заклади, дослідницькі центри, видавництва, журнали, газети, здійснюючи релігійну пропаганду також через радіо і телебачення. *Релігійна експансія* може виступати як засіб поширення та утримання геополітичного впливу, що і намагається здійснювати Російська Федерація на сході та півдні України.

Культурна експансія проявляється як прагнення нав'язати населенню країн і регіонів певні культурні архетипи. У сучасних умовах найдійовіший засіб її здійснення є поширення стереотипів масової культури, як правило, за допомогою ЗМІ, кінофільмів, повсюдної реклами тощо. Активна культурна експансія сприяє ефективній політичній експансії через вплив на політичну культуру населення, а також сприяє економічній експансії через насадження стандартів масової культури культу споживання.

Вагомою складовою цивілізаційної експансії є лінгвістична (мовна). *Мовна експансія* здійснюється шляхом поширення мови як через друковані ЗМІ, радіо, телебачення, так і через її безпосередніх носіїв. Лінгвістична експансія англійської мови як світової мови спілкування впроваджується в усі регіони світу, сприяє прийняттю західної, особливо американської, культури різними народами світу, спрямовується на формування стереотипів про вищість, престижність і універсальність англомовної культури. Мова виявляється найсуттєвішою характеристикою етнічності, тому мовна експансія є вельми ефективним засобом забезпечення етнічної асиміляції. Лінгвістична експансія може йти пліч-о-пліч з етнічною.

Етнічна експансія, яка проводиться як на внутрішньодержавному, так і на міжнародній арені, споріднена з демографічною.

Демографічна експансія може здійснюватися державою за допомогою населення, як правило, емігрантів з метою оволодіння геополітичним простором. Важливим моментом тут є якісна перевага своїх етнічних груп за віковими, професійними, майновими та іншими ознаками над місцевим населенням країни, куди здійснюється експансія. Активна еміграція з Китаю призвела до поширення по всьому світу китайської діаспори. Китайські мігранти в інших країнах, як правило, концентруються в локальних районах розселення і мало піддаються асиміляції. Йде масштабна "повзуча" демографічна експансія Китаю (через своїх мігрантів) до Сибіру та Далекого Сходу Росії. Через економічно потужну китайську діаспору КНР прагне поширити свій геоекономічний (а з ним і геополітичний) вплив у країнах Південно-Східної Азії. Демографічна експансія також тісно пов'язана з культурно-цивілізаційною, мовною, релігійною.

Усі ці види експансіоністської геостратегії тісно переплетені між собою і здійснюються державами у різноманітних сполученнях, враховуючи свої потенціальні можливості, національні інтереси, потенціал і стратегію інших геополітичних акторів, сучасну геополітичну ситуацію у світі та його регіонах, особливості об'єктів експансії (географічні, політичні, економічні, соціальні, релігійні, етнічні та ін.).

Нинішня експансія провідних держав світу має вже не один-два напрями дій, а являє собою багатовекторний процес нарощування геополітичного впливу, спрямованого на різні регіони і країни світу. Слід підкреслити фактично безперервний характер переважно мирної зовнішньої експансії як угруповань держав, так і окремих лідерів усередині угруповань. Експансіоністська стратегія окремих лідерів по відношенню один до одного має характер "взаємопроникнення", особливо це стосується економічної експансії.

Експансіоністська геостратегія може мати відкритий (явний) чи латентний (прихований) характер. Експансія може здійснюватися шляхом агресії або, найчастіше, шляхом поступового проникнення на, як правило, формально законних підставах (м'яка експансія). Геостратегія спрямовується на встановлення прямого або опосередкованого контролю над об'єктом експансії. Контроль над об'єктом експансії може бути тотальним, який є зазвичай прямим і повним контролем над територією об'єкта. Контроль буває суцільним чи несучільним з просторової точки зору, а також охоплювати окремі сфери життя об'єкта ек-

пансії. За інтенсивністю експансія може бути високої, середньої чи незначної міри. За тривалістю дії можна виокремити довго-, середньо- і короткострокові експансіоністські геостратегії.

Експансія держав і міждержавних союзів може здійснюватися в різних типах середовища — сухопутному, морському (океанічному), повітряному, космічному. З точки зору географічного поширення експансії можна виокремити такі різновиди геостратегії: встановлення контролю над всією територією іншої держави; регіонального контролю; локального (або місцевого) контролю. Крім того, можна виокремити лінійно-вузловий контроль різного ступеня інтенсивності над важливими транспортними комунікаціями і вузлами на території інших держав; точковий контроль над окремими стратегічно важливими населеними пунктами, промисловими підприємствами, військовими базами, родовищами корисних копалин на теренах іноземної держави.

Попри задекларовані високі гуманні цілі зовнішньої політики у сучасному світі переважає державний егоїзм, “закони джунглів”, де сильніші прагнуть отримати контроль над слабкішими і використовувати їхні ресурси для свого процві-

тання. Геостратегії багатьох держав світу різного рангу, навіть експансіонізм наймогутнішої у світі держави — США, часто є лише зовнішніми проявами рішень, прийнятих транснаціональними латентними владними структурами у своїх інтересах. Регулятивну функцію щодо обмеження експансіонізму в сучасному світі мають здійснювати міжнародні організації, насамперед реформована і дієздатна ООН.

Література

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы: Пер. с англ. — М.: Междунар. отношения, 1999. — 256 с.
2. Плешаков К. Геополитика в свете глобальных перемен // Международная жизнь. — 1994. — № 10. — С. 30–39.
3. Сорокин К. Е. Геополитика современности и геостратегия России. — М.: РОССПЭН, 1996. — 168 с.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций: Пер с англ. — М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. — 603 с.
5. Цымбурский В. Л. Геополитика как мировидение и род занятий // Полис. — 1994. — № 4. — С. 7–28.

Експансіоністська геостратегія держави спрямована на здобуття контролю над геопростором та його елементами. Вона має такі основні взаємопов'язані види: політична, воєнна, економічна (кредитно-фінансова, валютна, товарна, технологічна, комунікаційна), інформаційна, ідеологічна, цивілізаційна, культурна, релігійна, мовна, етнічна, демографічна. Експансіоністські геостратегії різняться за засобами, характером, інтенсивністю, типами середовища, географічними об'єктами експансії тощо.

Експансионистская геостратегия государства направлена на приобретение контроля над геопространством и его элементами. Она имеет такие основные взаимосвязанные виды: политическая, военная, экономическая (кредитно-финансовая, валютная, товарная, технологическая, коммуникационная), информационная, идеологическая, цивилизационная, культурная, религиозная, языковая, этническая, демографическая. Экспансионистские геостратегии различаются по средствам, характеру, интенсивности, типам среды, географическим объектам экспансии и т. п.

Expansionist geostrategy of state aims to gain control over geospace and its elements. Main interconnected types of the strategy are political, military, economic namely with such spheres as (credit and finance, currency, commodity, technology, communication), as well as information, ideology, civilization, culture, religions, languages, ethnic matters, demography. The expansionist geostrategies differ much by means, of its character, intensity, type of environment, geographic objects of expansion etc.

Надійшла 12 березня 2007 р.